

МИНТАҚА РАҚОБАТБАРДОШЛИГИНИ ОШИРИШ ЙЎЛЛАРИ

Баббекова Наргиза Бахтияровна -
Муҳаммад ал-Хоразмий номидаги Тошкент
ахборот технологиялари университети,
катта ўқитувчи

https://doi.org/10.55439/ECED/vol23_iss1/a50

Аннотация. Мақолада минтақа, рақобат ва рақобатбардошлик тушунчаларининг мазмуни ва моҳияти ёритилган. Илмий адабиётлар таҳлили амалга оширилган. Минтақа иқтисодий рақобатбардошлиги модели шакллантирилган ҳамда хулосалар берилган.

Калит сўзлар: минтақа, рақобат, рақобатбардошлик, минтақавий иқтисодиёт, минтақа рақобатбардошлиги.

ПУТИ ПОВЫШЕНИЯ РЕГИОНАЛЬНОЙ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ

Баббекова Наргиза Бахтияровна -
старший преподаватель, Ташкентский университет
информационных технологий имени Мухаммада ал-Хорезми

Аннотация. В статье раскрывается содержание и сущность понятий региона, конкуренции и конкурентоспособности. Проведен анализ научной литературы. Сформирована модель экономической конкурентоспособности региона и даны выводы.

Ключевые слова: регион, конкуренция, конкурентоспособность, региональная экономика, региональная конкурентоспособность.

WAYS TO INCREASE REGIONAL COMPETITIVENESS

Bababekova Nargiza Bakhtiyarovna -
Senior lecturer, Tashkent University of Information
Technologies named after Muhammad al-Khorezmi

Annotation. The article reveals the content and essence of the concepts of the region, competition and competitiveness. The analysis of scientific literature was carried out. A model of economic competitiveness of the region is formed and conclusions are given.

Key words: region, competition, competitiveness, regional economy, regional competitiveness.

Кириш. Ҳозирги замон бозор иқтисодиёти глобаллашаётган ҳамда рақамлашаётган иқтисодиётдир, у ягона, тузилишига кўра ниҳоятда мураккаб ва ниҳоятда юқори даражадаги рақобатчилиги билан ажралиб турадиган микродаражадаги тизимни тақозо этади. Ушбу тизимнинг юзага келиши ва хусусиятлари бозор рақобатчилигига ва унинг мезоиктисодий жиҳатига тобора кўпроқ таъсир кўрсатмоқда, рақобатбардошлик тўғрисидаги тасавурларнинг ривожланиши ва диверсификациясига ёрдам бермоқда. Миллий иқтисодиётни модернизация қилишдан кўзланган энг муҳим мақсадлардан бири бу унинг рақобатбардошлигини ошириш ва минтақавий ривожланишнинг барқарорлигини таъминлаш омилларини аниқлашдан иборат. Минтақаларнинг мавжуд табиий-иқтисодий салоҳиятидан самарали фойдаланишни кўзда тутадиган таркибий ўзгаришлар ҳудудий ишлаб чиқариш тизимларининг мезодаражаги рақобатбардошлигини оширишда иқтисодий омилларни олдинги ўринларга қўяди ҳамда таъсирчан минтақавий экологик сиёсатни шакллантиришни тақозо этади.

Минтақа рақобатбардошлигини ошириш замонавий иқтисодиётнинг фундаментал катгорияларидан бири ҳисобланади. Бу ҳолнинг тан олинганлиги, англаб етилганлиги ва илмий шарҳлашга бўлган интилиш минтақашунослик йўналишининг иқтисодий фанлар тизими доирасида мустақил ажралиб чиқишига сабаб бўлди.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили. Минтақавий иқтисодиёт назарияси мураккаб, кўп жиҳатли бўлиб, турли сабаблар таъсирида ўзгариб туради. Ҳозирги пайтда мавжуд бўлган назарий ёндашувлар ва моделларни таҳлил қилган ҳолда минтақавий тузилмаларнинг ўзаро боғлиқлиги, ўзаро алоқаларнинг иқтисодий шарт-шароитлари ва шакллари, шу жумладан, бозор шароитларига хос бўлган рақобатбардошлик ҳодисаларига эътибор қаратамиз.

Р. Шниппер “Иқтисодий илмий билимлар тизимида минтақа тушунчасига тавсиф берилганда, минтақа бу барқарорлашган, ўзининг макроиктисодий функцияларига (глобал иқтисодий рақобат вазиятида) мос келадиган ишлаб чиқариш муносабатлари тизими бўлиб, бу ти-

зим фазовий локализацияланиш омили восита-сида детерминацияланадиган табиий-экологик, ижтимоий-иқтисодий, этник-маданий, институционал ва бошқа ўзига хос шарт-шароитларда юзага келади”, деб таъриф беради[1].

Минтақа рақобатбардошлигида ҳудудий омилнинг роли нафақат муҳим, балки универсал ҳамдир. Шу муносабат билан, М.Портернинг нуқтаи назари ғоят муҳим бўлиб, унинг қатъий таъкидлашича, минтақанинг географик ўрни рақобатчилик учун фундаментал аҳамият касб этади, “...жаҳон иқтисодиёти шароитида рақобатдаги барқарор устунликлар кўп ҳолларда ва кўпроқ даражада маҳаллий кўринишга эга бўлиб, юқори даражада ихтисослашган касбий малакалар ва билимлар, институтлар, рақиблар, ўзаро боғланган иқтисодий фаолият турлари, шунингдек, муайян мамлакат ёки минтақадаги кўпни кўрган ва тажрибали истеъмолчиларнинг бир ерда тўпланишидан юзага келади”[4].

Минтақа рақобатбардошлигининг назарий ва амалий таҳлиliga бағишланган сўнги адабиётларга мурожаат этар эканмиз, уларда минтақалараро қиёсларга рақобатбардошликни бутун минтақавий иқтисодиёт учун анча муҳим бўлган қандайдир ижтимоий-иқтисодий кўрсаткичлар бўйича идентификациялашга бўлган интилиш кўзга ташланаётганининг гувоҳи бўламиз.

Масалан, Ж.Вальтернинг фикрига кўра, рақобатбардошликка тавсиф берганда, секторал тузилма (хизматларнинг аҳамиятини саноатга қараганда кўтариш), инновациялар, ҳудуднинг қарор қабул қилишда иштироки, юқори технологик ишлаб чиқариш ва юқори малакали ишчи кучининг концентрацияси (ишчи кучининг яшаш ва фаолият кўрсатиш муҳити ва хизматларга нисбатан ўзига хос талаб бўлган ҳолда), аҳоли даромадлари ва бандлик даражаси каби параметрлар билан иш кўриш лозим бўлади[2].

П.Кресл ва Б.Сингх рақобатбардошликнинг саноат ва чакана савдода ялпи қўшимча қиймат ҳамда бизнес-хизматларнинг ялпи қиймати каби жиҳатларига эътибор қаратадилар[3]

М.Портер ҳам минтақа рақобатбардошлигини баҳолашда ҳудди шунга ўхшаш ёндашувдан келиб чиқади. Бу масала унда мамлакат рақобатбардошлиги концепциясининг ўзига хос проекциясини ташкил этади Унга кўра, минтақа рақобатбардошлиги – бу минтақавий ресурслардан, биринчи навбатда, ишчи кучи ва капиталдан фойдаланишнинг бошқа минтақаларга нисбатан унумдорлиги (маҳсулдорлиги)дир. Унумдорлик эса ялпи ҳудудий маҳсулот (ЯҲМ)нинг аҳоли жон бошига миқдори билан, шунингдек унинг динамикасида белгиланади[4].

М.Портернинг рақобатбардошлик масаласига нисбатан қарашлари яна шуниси билан

эътиборлики, муаллиф уларда мезо ва микродаражадаги рақобатбардошлик ўртасида ҳудуднинг геоиқтисодий жойлашганлиги ва минтақавий иқтисодиётга интеграция қилинган корпорациялар, корхоналар, фирмаларнинг бозордаги ўрни ўртасида ўзаро боғлиқлик мавжудлигини англаб етган. Ушбу тадқиқотчининг фикрига кўра, фирмалар учун рақобатчилик усунликларини яратишда минтақанинг роли муҳим бўлибгина қолмай, балки у “минтақавий ромб” ҳосил қиладиган тўртта ўзаро боғланган йўналишлар бўйича тадқиқ этилиши лозим[5].

Тадқиқот методологияси. Тадқиқот жараёнида илмий абстракция усули, объективлик тамойили, кузатиш, таққослаш, қиёсий таҳлил усуллари билан кенг фойдаланилган.

Таҳлил ва натижалар. Жаҳон хўжалик тизимининг фаолият кўрсатиш хусусиятлари, бу тизимнинг трансформацияси, глобаллашув ҳамда рақамлаштиришнинг изчил ривожланиши жараёнида кескинлашиб бораётган қарама-қаршиликлари кўплаб назарий моделлар ва концепцияларда ўз аксини топган. Бу манбаларда жаҳон иқтисодиётида миллий иқтисодий тизимларнинг рақобатбардошлиги ва умумий ҳолати ҳам асослаб берилган.

Минтақа макроиқтисодий тизимнинг ҳудудий таркибий қисми сифатида, унга хос бўлган такрор ишлаб чиқариш хусусиятига эга бўлсада, ресурс-ҳудудий, ишлаб чиқариш-технологик, иқтисодий-такрор ишлаб чиқариш, институционал ва бозор-маркетинг жиҳатлари бўйича ҳам бир бутунликни ҳосил қилади. Бундай яхлитлик бир томондан хўжалик юритувчи субъектларнинг минтақавий иқтисодий фазо “ичида”ги ўзаро муносабатларини ҳудудий-маҳаллийлашган шарт-шароитлар ва ижтимоий ишлаб чиқариш ресурсларидан фойдаланиш келтириб чиқарса, иккинчи томондан тегишли миллий хўжалик комплекслари доирасида ҳам, бир бутун глобал иқтисодиёт доирасида ҳам кўп жиҳатли минтақалараро муносабатларни келтириб чиқаради. Буларнинг ҳаммаси ҳудудий рақобатчилик жараёнини пайдо қилади, минтақаларнинг рақобатчилик муҳитидаги ривожланиш имкониятларини ва уларнинг рақобатбардошлилик даражасини белгилайди.

Минтақавий иқтисодиётнинг рақобатбардошлиги категориясининг мазмунини шарҳлашда асосий ва энг муҳим белгилардан бири бу - жаҳон хўжалигига интеграциялашаётган мезо-иқтисодиёт ўртасида сон ва сифатда ифодаланган фарқларнинг мавжудлиги ҳамда “марказ - ҳудуд” тизимидаги такрор ишлаб чиқаришдир.

Географик, маданий ва ташкилий жиҳатдан яқинлик ахборотдан махсус фойдаланиш имконияти, алоҳида муносабатлар, ахборотга тўлиқ эга бўлиш, самарали рағбатлантирувчи

омилларнинг юзага келиши, кўплаб афзалликларни таъминлаб беради. Бунда муайян ҳудудга аниқ “боғланган” “хаёт сифати” деб аталувчи синтетик тушунча рақобатбардошликнинг энг муҳим жиҳати бўлиб қуйидагиларни ичига олади: бандлик кўламлари ва характери ҳамда меҳнат шароити; таълим ва саводхонлик даражаси; уй-жой билан таъминланганлик ва унинг қулайлиги; ижтимоий таъминот тизими; экологик яшаш шароитлари ва ҳ.к.

Буларнинг ҳаммаси эса ҳудудий жиҳатдан турғун жойлашган бозор салоҳиятини, инновацион ва инвестицион иқлимни, ўз ихтиёридаги барқарор иқтисодий такрор ишлаб чиқариш муносабатини, истеъмол стандартлари, технологиялар, товарлар, хизматлар ва капиталларни бошқа минтақаларга кўчириш имкониятларини аввалдан белгилаб беради. Иқтисодиётни минтақавий бошқаришнинг асосини минтақавий такрор ишлаб чиқариш жараёни ташкил этади, у, бир томондан, ижтимоий такрор ишлаб чиқаришнинг тармоқ тизимлари сифатида белгиланса, бошқа томондан, алоҳида такрор ишлаб чиқариш жараёнларининг корхона даражасидаги интеграцияси сифатида белгиланади, бу эса, ўз навбатида, минтақа иқтисодиётининг комплекс ривожланиши учун шарт-шароитларни шакллантиради.

Мезоиктисодиётнинг муайян ҳудудга “боғланган”лиги мамлакатлар масштабида ҳам, геоиктисодий масштабда ҳам унинг етакчи функциялари ўртасидаги ўзаро муносабатларни сақлаб қолади. Минтақанинг функционал йўналганлиги, бир томондан, умумий ижтимоий-иқтисодий потенциални белгилаб берса, иккинчи томондан, у ёки бу функция доирасида рақобатбардошлик устунликларини реализация қилиш учун шарт-шароитларни шакллантиради. Функционал типологиянинг классик моделида у ёки бу минтақа ҳар хил турларга мансуб бўлади, масалан, аграр, аграр-индустриал, индустриал, рекреацион ва б. Бундай соддалаштирилган тасниф минтақавий иқтисодиётнинг айрим етакчи функцияларини ажратиб кўрсатиш имконини беради. Бу тасниф асосини авваллабор функционал-соҳавий ёндашув ташкил қилиши мумкин. Бунда иқтисодий фаолиятнинг нафақат устунлик қилувчи йўналишлари, балки минтақа учун ихтисослашган йўналишлари ҳам минтақа таснифининг асоси бўлади.

Бу ҳолда ҳудуднинг (минтақа, шаҳар ва ҳ.к.) рақобатбардошлиги минтақавий шарт-шароитлар ва ижтимоий ишлаб чиқариш омилларининг (шу жумладан, ҳудудий-маҳаллий омилнинг, яъни глобал иқтисодиётга минтақа эгаллаган жой) йиғиндисини бошқа мезоиктисодиётлар билан солиштирганда, улардан сама-

рали фойдаланишни ҳам ўз ичига сиғдирадиган синтетик ҳодиса сифатида намоён бўлади. Бунда ушбу омиллардан фойдаланиш деганда, фақат хусусий ва корпоратив мақсадларда эмас, балки кўпроқ бутун ҳудудий умумий манфаатларини ҳисобга олган ҳолда фойдаланиш кўзда тутилади.

Бу билан боғлиқ ҳолда минтақавий иқтисодиёт рақобатбардошлигини тадқиқ этишда тегишли кўрсаткичлар (индикаторлар)нинг бир бутун йиғиндисини билан иш кўришга тўғри келади.

Рақобатбардошликнинг ривожланиши қуйидаги тўртта босқичда амалга оширилади:

- ишлаб чиқариш омиллари асосидаги рақобатчилик;

- инвестициялар асосидаги рақобатчилик;

- “ноу-хау”лар асосидаги рақобатчилик;

- бойлик асосидаги рақобатчилик.

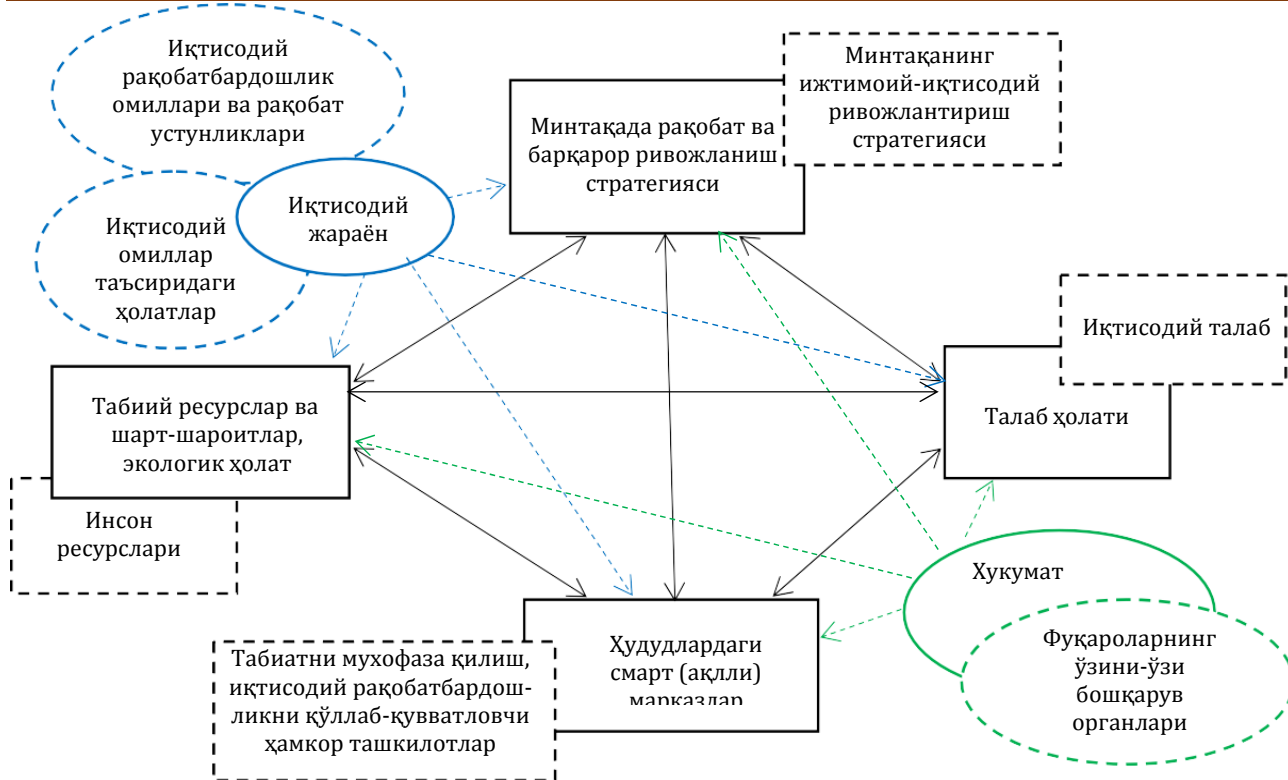
Дастлабки учта босқич иқтисодий ўсишни таъминлайди, охириги турғунлик ва инқирозни келтириб чиқаради. Ўз навбатида детерминантларнинг ҳар биттаси ўзларининг таркибий қисмлари, минтақанинг рақобатдаги устунлигига таъсир кўрсатиш даражаси, шунингдек уларнинг ривожланиш заруратига кўра таҳлил этилади (1-расм).

Минтақа иқтисодий рақобатбардошлиги тўртта ўзаро боғлиқ бўлган омиллар, детерминантлар орқали тадқиқ этилди. Иқтисодий тизимда ҳолат ва шарт-шароитлар, маълум даражада, малакали кадрлар, илмий билимлар ва технология, экологик ахборотлар, бозор инфратузилмаси, инвестицион иқлим ҳисобига шаклланади.

Иккинчи детерминант – иқтисодий (ички ва ташқи) талаб ҳисобланади. Бозорда муваффақиятли рақобат курашига киришиш учун етарли бўлган инвестициялаш ва инновацияларни жорий қилиш борасида дастлабки рағбатни таъмин этувчи детерминант – иқтисодий талабнинг мавжудлиги ҳисобланади.

Ҳудуд рақобатбардошлигини белгилаб берувчи учинчи детерминант сифатида ядро ёки бир-бирини қўллаб-қувватловчи тармоқларнинг мавжудлиги майдонга чиқади. Рақобатбардошлик минтақадаги ишлаб чиқариш субъектлари кооперацияси, вертикал ва горизонтал интеграциялашган тармоқларга (кластерлар) тўғридан-тўғри боғлиқ (2-расм).

Минтақани иқтисодий ривожлантириш стратегияси тўртинчи детерминант ҳисобланади. Ташкил қилиш ва самарали бошқарув тизими ижтимоий-иқтисодий тизимларнинг иқтисодий рақобатбардошлигини оширишда ҳал қилувчи рол ўйнайди.

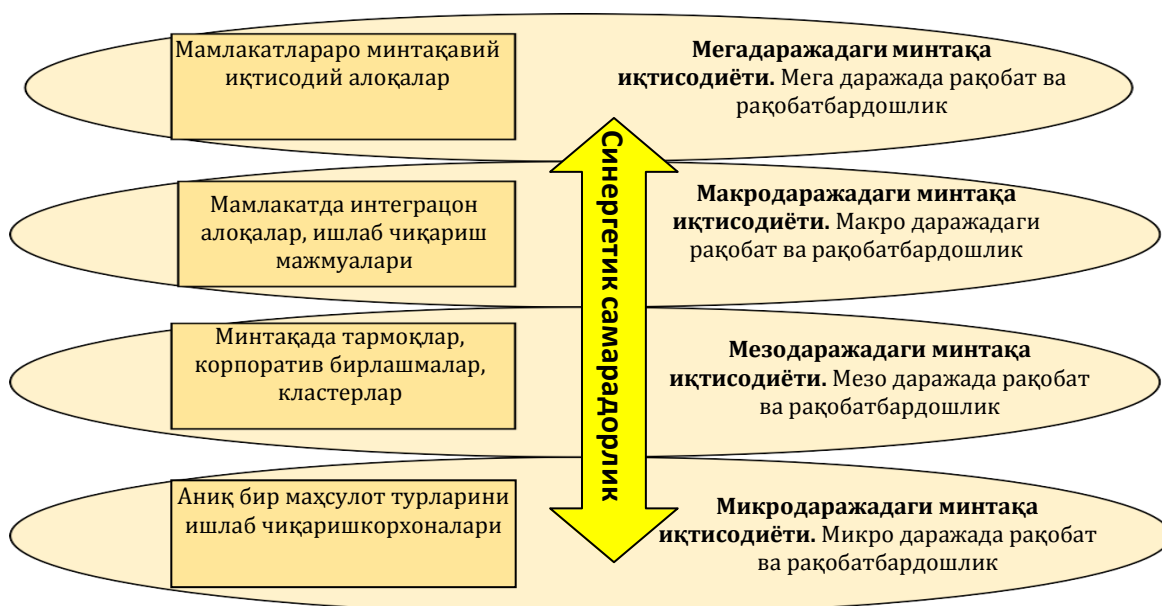

1-расм. Минтақа иқтисодий рақобатбардошлигининг устунликлари модели

Манба: Муаллиф томонидан шакллантирилган.

Демак, минтақавий иқтисодиётнинг рақобатбардошлигини баҳолашдаги интеграцион ёндашувлар унинг турли жиҳатларини алоҳида функционал тармоқ кесимида, корпорациялар, фирмалар бўйича баҳолаш билан бирга олиб борилиши лозим. Модомики, минтақанинг рақобатбардошлиги шу минтақада жойлашган фирмаларнинг рақобатбардошлигига боғлиқ экан, унинг таъминланиши зарур маҳаллий шарт-

шароитларнинг тақдим этилишига, ушбу ҳудудда фаолият кўрсатаётган микроиқтисодий субъектлар рақобатбардошлигининг қўллаб-қувватланишига боғлиқ. Бироқ, ушбу фирмаларни минтақага жалб қилиш ва кейинчалик уларни ҳудудда фаолият кўрсатиш учун фирмаларга уларнинг рақобатбардошлик муҳитини яратиб яратиб бериш зарур.

2-расм. Минтақа иқтисодий тизимида рақобатнинг ўзаро боғлиқлик алоқалари концептуал модели

Манба: Муаллиф томонидан шакллантирилган.

Рақобатбардошлик тушунчаси минтақавий иқтисодиёт соҳасига қўлланилганда иқтисодий алоқаларни интеграл ва хусусий кўришнишларининг диалектик бирлиги, геоиқтисодий рақобатчилик муҳитининг мавжудлиги, муайян мезоиқтисодиётнинг жаҳон хўжалик жараёнларига интеграллашув даражасини ўзида акс эттиради. Рақобатбардошлик, яъни турли туман манфаат ва қарама-қаршиликлар билан “тўйинган” бозор муҳитида бошқа субъектлар билан амалда рақобатлашиш имкониятини ўзида намоён этади.

Бизнингча, баъзи бир ҳолларда минтақалар рақобатбардошлиги мамлакат рақобатбардошлиги билан бирга қаралади. Улар қуйидаги йўналишларда ўз аксини топади:

мамлакат рақобатбардошлиги шундай даражаки, унда мамлакат эркин ва адолатли бозор шарт-шароитлари доирасида халқаро бозор талабларига жавоб бера оладиган товарлар ва хизматлар ишлаб чиқаришга ва бир пайтнинг ўзида ўз фуқароларининг реал даромадларини ошириб боришга қодир бўлади;

қачонки мамлакат аҳолиси етарли даражада юқори ва тобора ўсиб бораётган яшаш даражасига ҳамда барқарор бандлик даражасига эга бўлса, унинг иқтисодиёти рақобатбардош бўлади;

рақобатбардошлик, бир пайтнинг ўзида минтақа аҳолиси даромадларини барқарор юқори даражасини таъминлаган ҳолда, жаҳон бозори талабларига мос келадиган товарлар ва хизматларни ишлаб чиқаришга имкон яратади;

рақобатбардошлик мамлакат аҳолисининг яшаш даражасини барқарор ўсиши ва мажбурий ишсизликни иложи борича паст даражасини таъминлайди.

Хулоса ва таклифлар. Минтақа рақобатбардошлиги ниҳоятда кенг тушунча бўлиб, уни таснифлаш ва баҳолашда кўплаб турли ёндашувларни кўриш мумкин. Авваламбор рақобатбардошликни намоён бўлиш соҳаси бўйича баҳо бериледи, одатда булар минтақавий иқтисодиётнинг у ёки бу таркибий қисмлари – ишлаб чиқариш, уларнинг кластерларининг минтақалараро бозорлардаги жойлашувидир. Фикри-мизча, интегратив (комплекс ва умумий) рақобатбардошликни келтириб чиқарадиган шарт-шароит бу минтақанинг алоҳида тадбиркорлик тузилмалари, корпорациялари, иқтисодий мажмуанинг барча сектор ва сегментлари ички бозорда ҳам, ташқи бозорларда муваффақиятга эришишидир, яъни рақобатбардошлик жиҳатларининг ўзини қандай намоён қилишидир.

Иқтисодий омиллар асосида минтақа иқтисодиёти рақобатбардошлигини оширишнинг қуйидаги устувор йўналишларна амалга ошириш таклиф этилади:

минтақа рақобатбардошлиги салоҳиятини юксалишига тўғридан-тўғри инвестицияларни жалб қилинишини рағбатлантириш;

минтақада инсон капиталини ривожлантиришга инвестицияларни кучайтириш;

саноат ишлаб чиқариш корхоналарини модернизациялаш, инновацион ва рақамли технологиялар билан қайта жиҳозлаш;

минтақада рақобатбардошлик устунликлари “ўсиш нуқталари” асосида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш, интеграция ва кооперация алоқаларини кенгайтириш;

миллий товарлар ва халқ ҳунармандчилиги буюмларини ишлаб чиқаришни кенгайтириш.

Манба ва фойдаланилган адабиётлар:

1. Шниппер Р. Регион: диагностика и прогнозирование. Новосибирск: 1996. - с.16.
2. Walter G. Competitiveness: a General Approach// RESEP's Reports. 2004.
3. Kresl P.K., Singh B. Competitiveness and the Urban Economy. 1999. Vol. 36.
4. Портер М. Международная конкуренция. – Москва: Международные отношения, 2005. 859с.
5. Портер М. Конкурентная стратегия: методика анализа отраслей и конкурентов. М.: Альпина Бизнес Букс, 2005. - с. 375.